

”כאז כן עתה” - חסידי אומות עולם ויחסי החוץ של מדינת ישראל משנות השישים לשנות השמונים

תקציר

התואר ”חסיד אומות עולם”, שמוענק על ידי הוועדה לציון חסידי אומות עולם ביד ושם באופן רשמי מאז שנת 1963, היה מראשיתו כלי דיפלומטי סמלי ביחסי החוץ של מדינת ישראל. התואר נועד להוות גשר בין ישראל לבין מדינות אחרות, ולאפשר להן לקיים יחסים דיפלומטיים תקינים על אף זיכרון השואה. למעשה, היוזמה להענקת התואר באופן רשמי נולדה מהחשש של ראשי המדינה כי משפט אייכמן בשנת 1961 והדגשת זוועות השואה יפגעו ביחסיה של ישראל עם מדינות אירופה.

מאמר זה עוסק ברקע לייסוד התואר ולהקמת הוועדה לציון חסידי אומות עולם ביד ושם, ובוחן כיצד התייחסו חברי הוועדה לסוגיות מדיניות בדיוניה, למשל בדיונים על הכרה והוקרה של דיפלומטים לשעבר ואנשי ממשל. מהמאמר עולה כי משרד החוץ היה מעורב בפעילות הוועדה ובהענקת התואר בכלל, ונציג רשמי שלו ישב בה. אנשי משרד החוץ אף ניסו להביא באופן פעיל להכרה בדיפלומט מערב-גרמני כחסיד אומות עולם. כמו כן, ניכר כי טקסי ההוקרה למצילי היהודים נועדו לחזק את הקשרים בין ישראל למדינות אירופה.

Abstract

The honorific "Righteous Among Nations", awarded by the Commission for the Designation of the Righteous in Yad Vashem since 1963, was since its conception a symbolic diplomatic tool in Israeli foreign relations. The title was meant to be a "bridge" between the state of Israel and other European states, and to allow her and them to have diplomatic relations despite the memory of the Holocaust. The initiative to give the title officially began because of the fear of Israeli leaders from the implication of the Eichmann Trial of 1961, and that the constant emphasis on the horrors of the Holocaust, will hurt Israeli relations with Europe.

This article examines the historical background for the granting of the honorific, the establishment of the Commission for the Designation of the Righteous in Yad Vashem, and how its members dealt with political matters in its debates, for example in the debates regarding awarding former diplomats and government officials. Furthermore, I will examine the involvement of the Israeli Foreign Ministry in the work of the Commission, which had an official representative from the ministry, and in the awarding of the title in general. I will show how the official ceremonies for the Righteous were meant to strengthen the relations between Israel and different European nations. I will also review a specific event, in which Israeli diplomats made an active effort to bring to recognition a West German diplomat as a Righteous Among the Nations.

א. מבוא

באוקטובר 1973 נשלחה אגרת מיוחדת מהנהלת יד ושם אל 500 חסידי אומות עולם בצרפתית, באנגלית ובגרמנית. האיגרת נכתבה על ידי יושב ראש מועצת יד ושם דאז חבר הכנסת גדעון האוזנר, וממלא מקום יושב ראש ההנהלה ד"ר חיים פזנר, שכיהן בין השאר בכמה תפקידים במשרד החוץ לפני כן, וזה היה נוסחה:

מדינת ישראל, בה מצאו מפלט ומולדת שרידי השואה, שוב מותקפת על ידי מדינות ערב, ששליטיהן חוזרים ומכריזים על השמדתה והכחדת תושביה.

את התקפתן הנפשעת פתחו המצרים והסורים ביום הכיפורים, ביום הקדוש ביותר ליהודים, שבו נהגו גם הנאצים בתקופת שלטונם באירופה להתעלל ביהודים במיוחד - לבצע גירושים למחנות ההשמדה ולערוך טבח המוני בגטאות ובריכוזי יהודים אחרים.

בשעת מבחן זו אנו זוכרים ומעלים על נס, כי התייצבת בימים האפלים ביותר בתולדות האנושות לימין היהודים הנרדפים, וחרפת את נפשך להצלתם - מתוך תחושה אנושית טבעית.

מעשיך הנעלים מאותם הימים מעודדים אותנו במאבקנו על עצם חיינו וקיומנו כעם חופשי במדינתנו, וכליבנו האמונה, שאתה אתנו כאז כן עתה ושפועלך הנשגב יהיה אור לרבים וטובים.¹

כאמור, היוזמה לשליחת המכתב, שתוכנו שודר גם ברדיו, לא הייתה של ממשלת ישראל או של משרד החוץ אלא של ראשי יד ושם באותה העת, אך זכתה גם להערכה של הוועדה לציון חסידי אומות עולם בישיבתה הראשונה לאחר המלחמה.² היוזם העיקרי היה פזנר, שהציע לשלוח מכתב מיוחד לכל חסידי אומות העולם "פרט לאלה שבמזרח אירופה, שתוכנו יביא לביטוי כיצד החלו הערבים במלחמתם נגדנו וזאת ביום הכיפור כמו שאנשי ה-ס.ס של היטלר עשו זאת בימים דאז ולבקשם להשמיע את קולם בעניין זה ולהביע את

¹ תיעוד אישי של חיים פזנר על אודות קשריו עם יד-ושם ופעילותו בתור סגן מנהל המוסד, 1971-1979, ארכיון יד ושם, פריט 3691474.

² פרוטוקול מישיבת הוועדה לציון חסידי אומות העולם, 6.11.1973, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ - 5249. 2 /

הסולידריות שלהם עם מדינת ישראל".³ ההשוואה לשואת יהודי אירופה אינה מפתיעה במיוחד, לאור תחושת המשבר והחורבן ששררה בימים הראשונים של המלחמה. עם זאת חשוב לשים לב כי לא כל החסידים בהכרח נתפסו כידידים של מדינת ישראל אלא רק אלה ממדינות מערב אירופה, שאיתן ישראל קיימה יחסים דיפלומטיים רשמיים. מכתב זה הוא דוגמה אחת מני רבות לקשר ההדוק בתפיסה הישראלית בין חסידי אומות עולם, לא-יהודים שהצילו יהודים בזמן השואה, להווה של המדינה היהודית וליחסיה עם העולם.⁴

מאמר זה עוסק במוסד חסידי אומות עולם ביד ושם ובאופן שבו מוסד זה השפיע על יחסי החוץ של מדינת ישראל והושפע מהם. אטען כי מוסד חסידי אומות העולם ביד ושם היה מראשיתו כלי דיפלומטי סמלי ביחסי החוץ של מדינת ישראל, שהיווה גשר בין המדינה לבין מדינות אחרות, ושאפשר להן לקיים יחסים דיפלומטיים תקינים על אף זיכרון השואה. מהעובדה שמדובר בכלי דיפלומטי אין להסיק כי נעשה בו בהכרח שימוש פוליטי באופן ישיר, ציני או שיטתי. נדמה כי במרבית המקרים ההפך הוא הנכון: עצם היותה של הוועדה לציון חסידי אומות עולם ביד ושם, שהוקמה בשנת 1963 והכריעה למי להעניק את התואר, עצמאית, כמו-משפטית ודקדקנית, הוא שאפשר לתואר להפוך למוערך כל כך על ידי מדינות זרות. לולא היה כזה הרי סביר להניח כי ערכו הפוליטי היה אפסי.

המאמר מתמקד בתקופה שבין תחילת שנות השישים לתחילת שנות השמונים, השנים שבהן התמסדה, התחדדה והשתכללה עבודת הוועדה ופעילות משרד החוץ בנושא. מלבד זאת היו אלה שנים סוערות ליחסי החוץ של ישראל. משנת 1967 ואילך התמודדה ישראל עם בידוד בינלאומי, שהתבטא בין השאר בנתק ממדינות מזרח אירופה והגוש הסובייטי ובהחלטת האו"ם כי ציונות שווה גזענות. האתגרים העצומים שעימם התמודדה המדינה בזירה הבינלאומית בשנים אלה הופכים את שאלת ההוקרה של חסידי אומות העולם למרתקת במיוחד. אנשי משרד החוץ וחברי הוועדה נאלצו להתמודד עם שאלות מורכבות, כגון האם וכיצד יש להוקיר אזרחים ממדינות הגוש הסובייטי, והאם חסידי אומות עולם הם כלי דיפלומטי לגיטימי בהתמודדות עם אתגרים בינלאומיים שונים.

³ פרוטוקול מישיבת הוועד המנהל של יד ושם, 16.10.1973, עמ' 2, ארכיון המדינה, חצ – 5249 / 2.

⁴ שרה גנזבורגר מציעה לראות בשליחת האיגרת ביטוי לשינוי שעברה הגישה הישראלית לתואר במהלך שנות השבעים והשמונים. לטענתה, חסידי אומות העולם מוצגים באיגרת כאי של ידידות לישראל בתוך ים של עוינות אירופית, לא כנציגי הלאום שלהם אלא כאינדיבידואלים (Gensburger, 2016: 26–27).

חלקו הראשון של המאמר יסקור את הרקע להקמת הוועדה לציון חסידי אומות העולם ביד ושם לאחר משפט אייכמן, ואת האופן שבו ההחלטה להקים את הוועדה הושפעה ישירות מהחשש של פוליטיקאים ישראלים כי המשפט יפגע ביחסי ישראל-אירופה. אדון בהשפעה של סוגיות ביחסי החוץ של המדינה על פעילות הוועדה, כפי שבאו לידי ביטוי למשל בדיון על הכרה בדיפלומטים ובאנשי ממשל זרים כחסידי אומות עולם. חלקו השני של המאמר יעסוק במעורבות הישירה של משרד החוץ בפעילות הוועדה, שנציג רשמי של המשרד כיהן בה, ובאופי של הטקסים להוקרת המצילים שמנוהלים בידי שגרירי ישראל בעולם. אבחן באופן מפורט את הענקת התואר לגאורג פרדיננד דוקוויץ, שסייע להצלת יהודי דנמרק בזמן המלחמה וכיהן לאחריה כדיפלומט בכיר במערב גרמניה. דיפלומטים של משרד החוץ השפיעו באופן פעיל על הענקת התואר לדוקוויץ, אף שלא הייתה אז הסכמה ברורה שהוא ראוי לו.

מחקרים קודמים שעסקו במוסד חסידי אומות העולם ובנסיבות ההכרה במצילי יהודים, כגון אלה של מרדכי פלדיאל וקובי קבלק, נגעו לעיתים ובקצרה בממשק שבינו לבין יחסי החוץ של מדינת ישראל. המחקר החשוב ביותר שעסק בהקשרים הפוליטיים והמדיניים של מפעל ההוקרה היה מחקרה של שרה גנזבורגר (Gensburger), שבחנה את האירועים והנסיבות שהובילו להקמת הוועדה לציון חסידי אומות עולם. עם זאת, גנזבורגר בחנה את הסוגיות הפוליטיות הקשורות לכך בעיקר עד רגע הקמת הוועדה בשנת 1963, ואילו מאמר זה יתמקד בעיקר בשנים שלאחר מכן. נוסף על כך, גנזבורגר טענה כי לאחר הקמת הוועדה פחתה חשיבות התואר ככלי ביחסי החוץ של ישראל (Gensburger, 2016: 24). במאמר זה אנסה להראות כי המעורבות של פקידי משרד החוץ ונציגיו בהענקת התואר, והחשיבות שהקנו לטקסי ההענקה, מדגישות עד כמה חסידי אומות עולם נותרו מהותיים ליחסי החוץ של ישראל באופן רציף מהקמת הוועדה והלאה.

אני מציע לראות בהענקת התואר "חסיד אומות עולם" על ידי מדינת ישראל לאזרחים של מדינות זרות חלק מרכזי בדיפלומטיה הציבורית (Public Diplomacy) הישראלית. דיפלומטיה ציבורית היא מגוון הפעולות שמדינה נוקטת כדי להשפיע על דעת הקהל מחוץ לגבולותיה, כמו למשל ארגון אירועי תרבות, לימודי שפה והקמת ארגוני "ידידות" מקומיים. נהוג לטעון כי מדינת ישראל נכשלה מאז שנת 1967 בביצוע פעולות הסברה ובשמירה על מוניטין חיובי בדעת הקהל העולמית (Gilboa, 2006: 716–717). עם זאת, ראוי לבחון את פעולות הזיכרון והנצחת השואה שמדינת ישראל לוקחת בהן חלק מחוץ לגבולותיה, ובמרכזן הנצחת חסידי אומות עולם והוקרתם, כחלק מהותי

מהדיפלומטיה הציבורית שלה. החשיבות שהעניקו נציגי ישראל בעולם לטקסי ההענקה, והסוגיות המדיניות שעלו ושוב ושוב בדיוני הוועדה לציון חסידי אומות עולם, מראות כי להענקת התואר הייתה ועדיין יש השפעה רבה על דעת הקהל האירופי על ישראל.

מחקרי מבוסס בעיקר על פרוטוקולים של הוועדה לציון חסידי אומות עולם ועל התכתבויות פנימיות של אנשי משרד החוץ בנושא שנמצאו בארכיון המדינה. הפרוטוקולים וההתכתבויות חושפים בצורה הישירה ביותר את הדילמות הפוליטיות והמדיניות הקשורות לחסידי אומות עולם שעימן התמודדו חברי הוועדה ודיפלומטים ישראלים. ברוב המקרים התעודות אינן חושפות במלואן את הלחץ החיצוני שהופעל באופן גלוי או סמוי על חברי הוועדה ועל אנשי משרד החוץ, אך המקרים שבהם לחץ זה נחשף מאפשרים לנהל דיון בנושא.

ב. הפוליטיקה של התואר

1. הקמת הוועדה לציון חסידי אומות העולם ביד ושם

מקורו של המושג "חסידי אומות העולם" הוא בספרות חז"ל, אך שם לא הוגדרה במדויק המשמעות שלו (פלדיאל, 1992: 15). פרשנות מאוחרת יותר של הרמב"ם גרסה כי המושג מתייחס ללא-יהודים המקבלים עליהם את שבע מצוות בני נוח. עם הזמן התייחד המושג לציון לא-יהודים שסייעו ליהודים בגולה בזמן רדיפות. אותם גויים הוכיחו ליהודים כי קהילות יהודיות יכולות להתקיים לצידן של קהילות לא-יהודיות. בתנועה הציונית הפך המושג לדרך לציינ אישים לא-יהודים שתמכו ברעיון הציוני, כגון הלורד ג'יימס בלפור. עם הגעתן של ידיעות על רצח היהודים באירופה בתחילת שנות הארבעים החלו ביישוב היהודי לחפש סיפורים חיוביים שיהיה אפשר להדגיש כניגוד לרציחות. בין תיאורים על המשך הקיום של חיי תרבות יהודיים החלו לציינ גם לא-יהודים שסייעו ליהודים בארצות תחת הכיבוש הנאצי. כפי שמציין קובי קבלק, בעיתוני התקופה החלו לציינ את היחידים שסייעו ליהודים, כמו גם מדינות, למשל שוודיה שנתנה מקלט ליהודי דנמרק, כ"חסידי אומות עולם" (קבלק, 2011: 142-145).

חוק זכרון השואה והגבורה - יד ושם, התשי"ג-1953 קבע כי על יד ושם מוטלת האחריות לקבוע מי הם חסידי אומות עולם ולהוקירם, אולם עבר כמעט עשור מחקיקת החוק עד שיד ושם החל לפעול באופן מסודר בנושא. בשנים

הראשונות של פעילות יד ושם לא עלתה לסדר היום סוגיית ההנצחה של חסידי אומות עולם אף שהוזכרו לעיתים מצילים בפרסומים שונים, ככל הנראה בגלל ההתמקדות בהיבט המחקרי של תולדות השואה ולא בהיבט ההנצחה הפומבית (קבלק, 2011: 155). מצב זה השתנה עם פתיחת משפטו של אדולף אייכמן בירושלים בשנת 1961.

בטקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה שנערך ב-13 באפריל 1961, כמה ימים לאחר תחילת המשפט, הוצגו לראשונה בטקס רשמי אישים שהוכרו כחסידי אומות עולם. לטענתה של גנזבורגר, העיתוי לא היה מקרי ונבע מרצונם של ראש הממשלה דוד בן-גוריון והתובע הראשי במשפט אייכמן גדעון האוזנר למנוע מהמשפט להזיק ליחסי החוץ של מדינת ישראל. בן-גוריון חשש מפגיעה ביחסים של ישראל עם מערב גרמניה, וההצגה של "גרמניה האחרת" ושל הכומר הגרמני היינריך גרובר שהציל יהודים כעד במשפט נועדה ככל הנראה למנוע משבר ביחסים בין המדינות, בין השאר (Gensburger, 2012: 152). הנושא הטריד לא רק את מערב גרמניה אלא גם את פולין: במהלך המשפט הביע השגריר הפולני בישראל את חששו מהעלאת היבטים שליליים ביחסי פולנים-יהודים בזמן המלחמה, וביקש שיוצגו סיפוריהם של פולנים נוצרים שהצילו יהודים.⁵

גנזבורגר מציעה כי האזכורים הרבים במהלך המשפט של מעשי חסד והצלת יהודים בתקופת המלחמה על ידי לאומים ולא על ידי בודדים הם דרך להציג שוב ושוב את ההיבטים החיוביים בהיסטוריה האירופית במהלך השואה (Gensburger, 2012). כך למשל אמר האוזנר באחד מנאומו הסיכום של המשפט:

ליל האופל הזוועתי שירד על אירופה מאז קם היטלר למלוך, יש גם אורות מנצנצים, והעם היהודי לא ישכח את מיטיביו כשם שלא ישכח את רודפיו. לא נשכח את אצילותו של העם הדני [...] נזכור את המחותרת הנורווגית שבסיכון נפשות הבריחה יהודים לשוודיה. נזכור לשוודים את חסדם [...] נזכור את המחותרת הצרפתית אשר הצילה יהודים. לא נשכח להולנדים את הזדהותם עם סבלנו על ידי ענידת "אות הקלון" [...] נזכור את מושיעי היהודים ביוון וביוגוסלביה, וגם את המיטיבים הפולנים אשר החביאו יהודים בגיא ההריגה מתוך סיכון עצום [...] נזכיר את אוהבי האדם בכל ארצות הכיבוש אשר לחמו בחירוף נפש נגד השטן כדי להציל חיי אדם ממוות. יקבלו נא על פועלם האנושי את תודת העם היהודי כולו (האוזנר, 2011: 388-389).

⁵ מכתב מאת דוד ויינגרטן אל מנכ"ל משרד החוץ, 13.6.1961, ארכיון המדינה, חצ – 2649 / 29.

הצבת "האורות מאופל" בצורה שכזו אל מול סיפורי הזוועה שעלו במהלך המשפט נועדה בין השאר להושיט יד למדינות אירופה, ולאפשר את קיומם של קשרים עם מי שמזדהה לאחר המלחמה עם המצילים ולא עם מבצעי הפשעים או משתפי הפעולה. האוזנר היה יכול להציג את מעשיהם של בודדים ולהזכירם בשמם, וכך לייחד את מעשי ההצלה לפרטים שעמדו מול הנאצים ולהביע ביקורת חריפה על מעשיהם או מחדליהם של עמים שלמים או ממשלות, אך הוא בחר שלא לעשות כן.

את דבריו של האוזנר יש לראות גם בהקשר רחב יותר של האסטרטגיה שהתווה בן-גוריון למדיניות החוץ הישראלית. על פי רוני שטאובר, בניגוד לבכירים במשרד החוץ כמו שרת החוץ דאז גולדה מאיר, בסוף שנות החמישים ובתחילת שנות השישים סירב בן-גוריון לתת לזיכרון השואה להשפיע על היחסים האסטרטגיים בין ישראל למערב גרמניה. הוא לא חשב שתקריות אנטישמיות במערב גרמניה או סירובה לכונן יחסים רשמיים עם מדינת ישראל בעת ההיא צריכים לפגוע ביחסים בינה לבין ישראל, כפי שסברו דיפלומטים בשירות החוץ הישראלי, אלא העדיף ליצור קשרים בין המדינות שישפרו לדידו את מצבה הביטחוני והכלכלי של המדינה (Stauber, 2003). הצגתם והדגשת פועלם של מצילי יהודים, בוודאי כנציגי עמיהם, התאימה אל נכון לגישתו של בן-גוריון, ואפשרה לזיכרון השואה להתקיים לצד מדיניות חוץ פרגמטית. בעזרת הדגשת "האורות מאופל" יכלה מדינת ישראל להתוות את הדרך לקיומם של קשרי חוץ תקינים עם מערב גרמניה, אך גם עם מדינות אחרות באירופה. משום כך אי-אפשר לנתק את ההחלטה להקים את הוועדה ממשפט אייכמן שקדם לה, מתשומת הלב החיובית שקיבלה מדינת ישראל במישור הבינלאומי בעקבות הוקרת מצילי יהודים, משאיפתו של בן-גוריון ליצור פיוס בין ישראל למדינות אירופה ומהלחץ שהפעילו ארגונים שונים על מדינת ישראל לעסוק בהוקרת מצילים.

את הוועדה לציון חסידי אומות עולם הוחלט להקים רק לאחר שערורייה שהתעוררה בעקבות טקס ההענקה הראשון שארגן יד ושם. אחד האנשים שהיו אמורים להשתתף בטקס היה התעשיין הגרמני אוסקר שינדלר (Oskar Schindler), אך הוא הואשם לפני הטקס כי הציל יהודים מתוך אינטרסים כלכליים גרידא ולא מתוך רצון כן לעזור, ולבסוף לא השתתף בו. בשל החשש משערוריות דומות בעתיד הוחלט להקים ועדה מיוחדת בראשותו של שופט, שתפעל על פי קריטריונים כמו-משפטיים ושתכריע מי ראוי לתואר חסיד

אומות עולם. הוועדה תורכב מחברים אובייקטיביים שעל הכרעתם יהיה קשה לערער (Gensburger, 2012: 153–154).

תוך זמן קצר התקבע סדר בעבודת הוועדה: ראשית מתקבלת במדור חסידי אומות עולם ביד ושם פנייה מניצולים לגבי הכרה במציל. לאחר מכן מבקש המדור מהניצולים עדות מפורטת הערוכה במתכונת קבועה. ניצולים המתגוררים בארץ נפגשים עם אחד מחברי הוועדה כדי שיתרשם מסיפורם, ובמידת האפשר מושגת הצהרה מהמציל עצמו. לאחר מכן דנה הוועדה בנתונים שנאספו בעניין המציל, ומחליטה אם להעניק לו את התואר, לבקש פרטים נוספים או לדחות את הפנייה. תנאי מרכזי לקבלת התואר, לפי חוק זכרון השואה והגבורה - אף שהיו לכך יוצאים מן הכלל - הוא שהמציל עמד בסכנת נפשות בעקבות מעשיו (פלדיאל, 1992: 20). כיום אין היררכיה בין המצילים השונים, אולם בתחילה הייתה נהוגה הבחנה בין מצילים שקיבלו תעודה בלבד לבין אחרים שקיבלו מדליה, זכות לנטיעת עץ ביד ושם ותעודה - על פי החלטת הוועדה. בשנת 1981 בוטלה היררכיה זו ומאז כל מציל זכאי למדליה, תעודה ונטיעת עץ (פלדיאל, 1997: 201). אם המציל קיבל זכות לנטיעת עץ הוא היה יכול לממש את זכותו אם הגיע באופן עצמאי לישראל, מכיון שליד ושם לא היה המימון הדרוש על מנת להביא לארץ את כל המצילים, פרט למקרים נדירים שבהם משרד החוץ, הממשלה או קרן ציבורית כלשהי הסכימו לממן זאת.⁶ גנזבורגר סבורה כי לנטיעת העץ יש חשיבות סמלית מיוחדת, מכיון שבשלט מתחת לעץ, לצד שמם של המצילים מצוינת מדינת המוצא שלהם (Semelin, Andrieu and Gensburger, 2011: 23). תעודות ההוקרה והמדליות נמסרות על ידי נציגויות ישראל בעולם, בדרך כלל בטקסים רשמיים (פלדיאל, 1992: 86).

יושב הראש הראשון של הוועדה היה שופט בית המשפט העליון משה לנדוי, אב בית הדין במשפט אייכמן, וחבריה היו יו"ר יד ושם אריה קובובי; ניצולי שואה, ובהם נציגי ארגוני ניצולים ולוחמים; הרב הראשי של חיל האוויר דוד כהנא, ניצול שואה; כמה מחברי הנהלת יד ושם; ונציגים מהקונגרס היהודי העולמי,⁷ ביניהם אנשל רייס, שהיה חבר המועצה העולמית לחסידי אומות

⁶ מכתב מאת משה לנדוי אל שמואל בנצור, 20.7.1966, ארכיון המדינה, חצ - 3855 / 19.

⁷ לפירוט על פעילות הקונגרס היהודי העולמי בזמן השואה ראו -121: World Jewish Congress, 1948: 14–25; Garai, 1976: 247. במשרד החוץ העדיפו תחילה שהקונגרס היהודי העולמי יכיר בחסידי אומות עולם כגוף יהודי עולמי, ולא ממשלת ישראל, ובקונגרס אכן הקימו "מועצה עולמית למען חסידי אומות עולם" בשנת 1962. עם זאת, לאחר הקמת הוועדה לציין חסידי אומות עולם ביד ושם נחתם הסכם בין יד ושם ובין הקונגרס היהודי העולמי, שקבע כי המועצה העולמית תהיה אחראית

העולם של הקונגרס היהודי העולמי.⁸ מעניין לשים לב כי במהלך שנות השישים ועד תחילת שנות השבעים היו ראשי יד ושם, וכפועל יוצא מכך חברי הוועדה, אנשי משרד החוץ: אריה קובובי כיהן לפני כן כשגריר ישראל בארגנטינה, בצ'ילה ובפרגוואי, וכציר ישראל בוורשה ובפראג; מחליפו בשנת 1967 היה כתריאל כץ, שמילא תפקידים דיפלומטיים בהונגריה ובפולין והיה שגריר ישראל בברית המועצות עד ניתוק היחסים ביניהן בעקבות מלחמת ששת הימים. אף על פי שבשלב זה עדיין לא מונו נציגים ממשרד החוץ לחברים בוועדה, הן קובובי והן כץ היו מודעים למשמעויות שהיו עשויות להיות להחלטות הוועדה, בוודאי בהקשר של מזרח אירופה, לאחר ניתוק היחסים בין ישראל לגוש הסובייטי.

כבר בפגישה הראשונה הופגנה מודעות גבוהה למשמעות הפוליטית של החלטות הוועדה. קובובי אמר כי "אינני רואה דבר גדול מהכרה נדיבת לב בזכויותיהם של אלה הראויים להכרה. הדבר רצוי גם מבחינה מדינית. לא זו בלבד שאנו מהדקים את ידידותו של ידיד, אלא גם רוכשים לנו את כל החוג שלו" (נסים, 2007: 98), ובכך התכוון שדרך המצילים מדינת ישראל מחזקת את קשריה עם מדינתם (Gensburger, 2012: 153). באחד מדיוני הוועדה הראשונים, ביולי 1963, העלה קובובי שוב שיקולים מדיניים. בעת דיון בסיפורה של מצילה פולנית ממוצא אוקראיני הוא אמר:

האם דומקה סמניוק היא פולניה אוקראינית? הדבר חשוב, כי עלינו להזהר מלהגיע לתמונה מסולפת של הצלת היהודים ע"י לא יהודים. רוב אלה שהכרנו בהם עד כה הם פולנים, אין כמעט צרפתים אין איטלקים, אני רואה גבורה עלאית בכל פעולה שבוצעה ע"י גוי פולני, אך אסור שנגיע למצב פרדוקסלי.

כשנענה כי "לפי המספר היה שם הרוב", ענה: "יש בעיה גיאוגרפית קשה. מאידך, אי אפשר להפוך את פולין, ארץ השמדת היהודים, לארץ הצלת יהודים. הנה מריה באביץ' הוכרה כפולניה, אך יש לראות בה אוקראינית. הדבר חשוב מבחינה מדינית ומוראלית". על טענותיו של קובובי ענה נציג הוועדה אהרון

לסיוע כלכלי למצילים נוקמים לאחר שאלה קיבלו את התואר מיד ושם. ראו מכתב מאת אריה קובובי אל גולדה מאיר, 26.4.1962, ארכיון המדינה, חצ – 2649 / 29.

⁸ פרוטוקול מישיבת הוועדה לציון חסידי אומות העולם, 15.2.1963, ארכיון המדינה, נ – 27 / 17.

חטר-ישי⁹ כי "טענת ד"ר קובובי קשורה בנטיעת עצים, אך אין אנו מוכרחים לכל תעודה לנטוע עץ", ואכן הוחלט כי המצילה תקבל תעודה בלבד. קובובי הציע לאחר מכן כי למשך תקופה תעסוק הוועדה אך ורק בתיקים של מצילים שאינם ממוצא פולני, אך הרעיון נדחה.¹⁰ דבריו של חטר-ישי מחזקים את טענתה של גנזבורגר כי לנטיעת העצים בשלב זה הייתה משמעות מדינית סמלית, וקובובי ככל הנראה לא רצה שחורשת חסידי אומות העולם ביד ושם תהיה מורכבת כולה מעצים שניטעו על ידי מצילים ממוצא פולני.

קובובי הראה מודעות יוצאת דופן לחשיבות המדינית של התואר וניסה להשפיע על ההענקה גם מחוץ לפעילות הוועדה. בהתכתבות עם שגריר ישראל בצרפת כתב כך:

השתתפתי לפני כשבוע ימים בישיבת משרד החינוך על קשרי התרבות שבין ישראל לצרפת. רבים מהנוכחים הביעו את דאגתם נוכח האפשרויות הגדולות שנפתחו במדינות ערב לתרבות צרפת ולשפתה. ברצוני להעיר את תשומת לבך למישור אחד בו קיימת אפשרות גדולה ויחידה במינה להדק את הקשרים בין שתי המדינות, מישור המוזנח מאוד בנוגע לצרפת. המדובר ב-"חסידי אומות העולם", הווה אומר, הצרפתים אשר הצילו יהודים בזמן המלחמה תוך סיכון אישי [...] הגענו למצב פארדוקסלי. בשדרת חסידי אומות העולם אשר בה הזיכרון מצויים שלטים עם שמות פולניים ליד 40% של העצים ושמות הולנדיים ליד 20% של העצים. לצרפת 5% בלבד!

קובובי ביקש מהשגריר שיידאג לכך שאחד מאנשיו יחל באיסוף חומרים על חסידי אומות עולם צרפתים, על מנת להעבירם לוועדה ולדאוג לכך שיוענקו יותר תארים במדינה.¹¹ בעקבות בקשתו אכן החל חיפוש נמרץ אחר מועמדים לתואר בצרפת.¹² עם זאת, על אף מאמצי משרד החוץ, עד שנות השמונים הוכרו מאות בודדות של מצילים צרפתים, בניגוד לאלפים שהוכרו למשל בפולין ובהולנד (Gensuburger, 2012: 155–156).

⁹ אהרון חטר-ישי (1905–2003) היה עורך דין שסייע בין השאר בריכוז ראויות ועדויות למשפטי נירנברג. עם הקמת המדינה היה ממקימי הפרקליטות הצבאית של צה"ל. היה חבר שנים רבות בוועדה לציון חסידי אומות עולם ביד ושם.

¹⁰ פרוטוקול מישיבת הוועדה לציון חסידי אומות העולם, 16.7.1963, עמ' 7, ארכיון משואה, א / 67 / 125.

¹¹ מכתב אריה קובובי אל וולטר איתן, 1.12.1965, ארכיון המדינה, חצ – 3855 / 19.

¹² מכתב הקונסול הכללי במרסיי אל אריה קובובי, 21.3.1966, ארכיון המדינה, חצ – 3855 / 19.

אם כן, מתחילת פעילות הוועדה עמדו ברקע החלטותיה סוגיות מדיניות-פוליטיות. אין משתמע מכך כי החלטותיה היו מנוגדות לחוקים שהוצבו לה ושהציבה לעצמה, אך עובדה היא כי רגישויות פוליטיות ומדיניות הלחלו לדיוניה ולרקע של עבודתה. מקרי מבחן מעניינים לבחינת האופן שבו באו לידי ביטוי בעבודת הוועדה סוגיות פוליטיות הקשורות ליחסי החוץ של ישראל מופיעים בדיונים לגבי דיפלומטים, בכירים בכלכלה ואנשי ממשל בכירים בעבר או בהווה ומשפחותיהם שהצילו יהודים בזמן המלחמה. הדיונים לגביהם העלו לעיתים תהיות מורכבות באשר לקביעה מיהו חסיד אומות עולם ובאשר לשאלה אם להוקרת המצילים עשויה להיות השפעה ישירה על יחסי החוץ של המדינה.

2. יחסי החוץ של ישראל בדיוני הוועדה

אין להסיר מכלל אפשרות כי הכרה בדיפלומטים ובאנשי ממשל הייתה אינטרס של מדיניות החוץ הישראלית. אם קובובי טען כי הוקרה של יחידים תהפוך אותם ואת מדינתם לידידי ישראל, הרי אפשר לטעון כי הדבר נכון על אחת כמה וכמה במקרה של הוקרה של דיפלומטים ואנשי ממשל. העיסוק בשאלת זכאותם של דיפלומטים לתואר חסידי אומות עולם היה מורכב מהרגע הראשון. החוק קבע כי חסידי אומות עולם הם אלו אשר שמו נפשם בכפם כדי להציל יהודים, אך במרבית המקרים דיפלומטים, אף בארצות שנכבשו על ידי הנאצים, לא היו נתונים בסכנה כזו. עם זאת, מתוקף תפקידם יכלו דיפלומטים להציל מספר רב של יהודים באמצעות הענקת אשרות שונות, בניגוד למצילים שהסתירו יהודים ספורים בבתיהם. לכן, האתגר העיקרי של דיפלומטים שהצילו יהודים היה עמידה אל מול ממשלותיהם והתמודדות עם מדיניות רשמית שלא התירה בדרך כלל הענקת ויזות למעבר גבול לאלפי ולעשרות אלפי יהודים. הסכנה העיקרית שהדיפלומטים היו נתונים בה הייתה פגיעה במעמד האישי, כמו פיטורין, השמצת שמם, קושי בהשגת עבודה אחרת וביטול הטבות כלכליות שהגיעו להם כגון פנסיה. לכן, הוועדה בדרך כלל הגדירה קריטריונים אחרים לבדיקת מעשיהם של דיפלומטים בזמן השואה: על הדיפלומט היה לעזור למספר רב של אנשים, תוך הפרת המדיניות או ההנחיות של ממשלתו (Paldiel, 2007: 2–3).

השופט משה בייסקי,¹³ שהחליף את לנדוי כיושב ראש הוועדה לציון חסידי אומות עולם בשנת 1970, התייחס לסוגיית ההכרה בדיפלומטים בדברים שנשא בכנס על ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה בשנת 1974: "היו גם מצילים אשר פעולותיהם חרגו מעבר לכל המקובל באותה תקופה. כוונתי לאלה אשר לא הסתפקו במטרה להציל נפש אחת או משפחה, אלא ראו כחובתם לפעול במסגרות נרחבות, והם, היחידים, הפכו להיות מוסדות הצלה של מרובים" (גוטמן, 1976: 519). לאחר מכן עבר לתאר את סיפוריהם של כמה מצילים, ביניהם הדיפלומט השוודי ראול ולנברג (Raul Wallenberg), שהציל אלפים מיהודי הונגריה (שם, 519-520), וארישטידס דה סוזה מנדש (Aristides De Sousa Mendes), ציר פורטוגל בבורדו שבצרפת, שהציל גם הוא אלפים (שם, 527-528). אם כך, בייסקי לא קידש בכל המקרים את הקביעה היבשה בחוק שדורשת סכנת נפשות, כאשר היה מדובר באישים שהצילו מספר רב של יהודים. דיפלומטים ואנשי ממשל, מתוקף תפקידם, היו היחידים שיכלו לעשות זאת, וההחלטה הטבעית מבחינתו הייתה להוקיר אותם. בחינת כמה מקרים שבהם הוועדה דנה בדיפלומטים ובאנשי ממשל משקפת את המורכבות הזו, ועולה ממנה כי גישתו של בייסקי לא תמיד משלה בכיפה.

בשנת 1975 ביקש נציג משרד החוץ בוועדה משה יובל, שכיהן גם כסגן יושב ראש הנהלת יד ושם, מניצול השואה מיכה ורטהיים להגיש עדות על משפחת ון דר סטול ההולנדית. המשפחה שמרה על ורטהיים, שהיה ילד צעיר בזמן הכיבוש הנאצי, תוך סיכון נפשה. לאחר שחרור הולנד הוחזר ורטהיים להוריו, ששמרו על קשר עם משפחת ון דר סטול גם לאחר מכן. הפרט המעניין במקרה זה, שבגללו ככל הנראה ביקש משה יובל את העדות, היה שלמשפחה זו השתייך שר החוץ של הולנד באותה תקופה, מקס ון דר סטול (Max van der Stoel). יובל גם ביקש לבדוק אם ון דר סטול יהיה מוכן לקבל את התואר בטקס בנוכחות שר החוץ הישראלי יגאל אלון.¹⁴ ון דר סטול אכן קיבל את התואר לאחר דיון זריז בנושא. בייסקי ציין כי התיק לא הגיע לדיון מוקדם יותר מכיוון שהניצול סירב לפנות שלא על דעתו של המציל, וכי התיק הגיע לדיון בוועדה רק בעקבות פנייתו של יובל. בייסקי סיכם ואמר "אני שמח להדגיש,

---

¹³ בניגוד ללנדוי, בייסקי היה ניצול שואה והעיד במשפט אייכמן. בעת המשפט כיהן כשופט מחוזי ובשנת 1979 מונה לבית המשפט העליון. יחסיו של בייסקי עם האוזנר, יושב ראש מועצת יד ושם והתובע במשפט אייכמן, היו עכורים בגלל עדותו במשפט.

¹⁴ מכתב מאת מיכה ורטהיים לוועדה לציון חסידי אומות עולם, 13.10.1975, ארכיון המדינה, חצ – 1 / 5848.

מלבד הסיפוק האישי שלנו, אנחנו תורמים תרומה שאנחנו רואים אותה כחשובה. אנחנו תורמים מדי פעם לקצת נוחות למשרד החוף".¹⁵

דיון נוסף על המשמעויות הפוליטיות של התואר היה הדיון על אודות מעשיו של ז'אן לקנואה (Jean Lecanuet), שר המשפטים הצרפתי בשנת 1975, שהיה חבר בארגון מחתרת בזמן המלחמה ופעל להצלת יהודים. שמחה רותם, חבר הוועדה ומלוחמי גטו ורשה, הציג את התיק של לקנואה ואמר:

זו אישיות ידועה. לפי הסברה עדיין לא גמר את הקריירה הפוליטית. לכן רצוי כי יחסו למדינת ישראל יהיה אוהד. אבל לא מצאתי שום דבר ברור, פרט למשפט אחד בקשר אליו [...] האישיות ידועה, חשובה מאוד. חשוב שתהיה גישה חיובית למדינת ישראל. אבל לצורך זה אני מתקשה להמליץ.¹⁶

רותם התכוון לכך שבודאי שהוקרת לקנואה עשויה לסייע למדינת ישראל, אך העדות עליו אינה משכנעת אותו כי הוא בהכרח זכאי לתואר. נציג הוועדה דוד כהנא ענה לו כי "מאחר ומדובר כאן באישיות פוליטית, אין לנו גם הוודאות הזאת שהוא מוכן לקבל את ההצטיינות הזאת", אך נענה כי הוועדה קיבלה ממנו מכתב ומניחים כי הוא מעוניין.¹⁷ אלכסנדר ברונובסקי, יושב ראש ארגון אסירי הנאצים לשעבר, אמר:

אני בכל זאת מתנגד להעניק לו תואר של חסיד אומות העולם. זה חורג ממסגרת של החוק ושל הפרקטיקה שלנו. אנחנו מעניקים את התואר רק עבור הצלת יהודים בתנאים מסוימים. ישנן דרישות אלמנטריות. אין לנו חצי עובדה מה הוא עשה כדי להציל יהודים. בגלל זה שהוא אישיות ידועה - זה לא מהווה יסוד להענקת תואר. היו תקדימים שסירבנו. אסור לנו להיות מושפעים על ידי מקרים כאלה. אנחנו מעניקים לכל בן אדם פשוט ולכל אישיות תואר.¹⁸

---

¹⁵ פרוטוקול ישיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 10.11.1975, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ – 5848 / 4.

¹⁶ פרוטוקול ישיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 21.5.1975, עמ' 9, ארכיון המדינה, חצ – 5848 / 4.

¹⁷ שם, עמ' 10.

¹⁸ שם.

בייסקי ביקש מהצדדים להתעלם ממעמדו של לקנואה בדיון על מעשיו, ואף ציין, לאור הצעת כהנא, שהוועדה אינה צריכה לבקש עוד פרטים על המקרה מלקנואה עצמו, כפי שהיא אינה מבקשת פרטים נוספים משום מציל שהוא. "איננו מטילים ספק שז'אן לקנואה איננו זקוק לתעודת הכרה מיוחדת שלנו על מנת ליצור לו את עמדתו שהוא זקוק לה בצרפת";¹⁹ ובנוגע לחוזקה של העדות על אודותיו אמר כי "העובדה שהוא ידיד יהודים לאחר המלחמה ועומד בראש אגודת ידידות צרפת-ישראל, ודאי אינה מפחיתה מערכה של העדות".²⁰ יצחק ארד, יושב ראש הנהלת יד ושם, אמר: "אני סבור, היות והאיש הזה הוא אחד האנשים הבולטים במדיניות צרפת, כדאי לפנות אליו, לא מסיבות של מהימנות אלא מסיבות אישיות. ולו לא נוח לו לקבל את האות. אולי יכולה להזיק לו מחר בבחירות בצרפת הענקת אות מישראל. במקום טובה אפשר לגרום לאיש נזק".²¹ אך לכך ענה רותם כי "ההחלטה שלנו איננה מותנית בזה. אנחנו יכולים להחליט לתת ומשרד החוץ יחליט לא לתת לו".²²

לאחר שברונובסקי הסיר את התנגדותו החליטה הוועדה פה אחד להכיר בלקנואה כחסיד אומות עולם.²³ בפגישה לאחר מכן אמר בייסקי:

בעקבות החלטתנו בישיבה לפני האחרונה להעניק תואר של חסיד אומות העולם לז'אן לקנואה, שהוא שר בממשלת צרפת (אם אינני טועה, הוא אחד משני הידידים הבטוחים של ישראל בממשלה הזאת), מצאתי לנכון שלא להודיע לו במכתב פורמלי רשמי כפי שאנחנו נוהגים לגבי מקרים אחרים, אלא כתבתי אישית לשגריר שלנו מר בן-נתן שהוא יחליט איך להודיע לו את הדבר.²⁴

לקנואה הסכים לקבל את ההוקרה והגיע לישראל על מנת לנטוע עץ בטקס רשמי ביד ושם.²⁵ הדיון במעשיו של לקנואה נסוב לא מעט, כאמור,

---

19 ש.ס.

20 ש.ס, עמ' 11.

21 ש.ס.

22 ש.ס.

23 ש.ס, עמ' 12.

24 פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 24.6.1975, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ – 5848 / 4.

25 פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 19.1.1976, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ – 5771 / 3.

סביב המשמעויות הפוליטיות והמדיניות של הענקת תואר לשר בכיר בממשלה זרה, שהוא גם ידיד ישראל. בייסקי אמנם ניסה להפחית מחשיבות הדבר בדיון, אולם כל חברי הוועדה היו מודעים למשמעויות אלה והתקשו להתעלם מהן; הם היו מודעים כל העת לכך שמצד אחד יש להביא בחשבון את ההשלכות הפוליטיות של הענקת התואר, אך מצד אחר הם אמורים להתעלם מכך לגמרי ולא להתחשב למשל ברצונו האישי של לקנואה, על אף היותו אישיות בכירה, ומשרד החוץ הוא זה שייאלץ להכריע בעניין.

דוגמה נוספת לדיון שכזה הייתה בעניינם של ליאון פלטו (Leon Platteau) ורובר דה פואה (Robert de Foy) הבלגיים. פלטו היה בזמן המלחמה מנהל הלשכה של מנכ"ל משרד המשפטים ולאחר המלחמה כיהן כשר המשפטים וכשגריר בהולנד, ודה פואה היה ראש המשטרה החשאית. שניהם פעלו יחד להצלת יהודים. אהרון חטר-ישי אמר כי "יכול להיות שיש פה שיקולים פוליטיים [...] לא הייתה כאן שימת נפשם בכפם", וציין כי התיק נבדק לבקשת שגרירות ישראל בבלגיה.²⁶ התשובה לשאלת הסיכון בנפש לא הייתה מובהקת, ודוד אלקלעי, ראש מדור חסידי אומות עולם ביד ושם, אמר: "אני חושב שהם סיכנו את חייהם. אני מתפלא שאפשר להגיד ששני פקידים בארץ כבושה לא היו יכולים להגיע למצב של סיכון. הגרמנים היו יכולים לעצור אותם, להאשים אותם. מצד שני גם פלטו וגם דה פואה לא היו מוכרחים להציל יהודים".²⁷ בייסקי הזכיר במהלך הדיון את פועלם של דיפלומטים כמו ארישטידש דה סוזה מנדש, שלא סיכנו את חייהם ולמרות זאת הוחלט שהם ראויים לתואר.²⁸ לבסוף הוחלט ברוב של שבעה נגד שלושה להעניק לשניהם את התואר והזכות לנטיעת עץ.²⁹ כאמור, מקרה זה, בדומה למקרה לקנואה ואחרים, הובא לוועדה בידי נציגי משרד החוץ. חברי הוועדה היו מודעים לכך שעבור משרד החוץ מדובר היה בבקשה בעלת השלכות פוליטיות-מדיניות, אך הדיון נגע בעיקר בשאלת סיכון הנפש. כאן הכריעה בבירור גישתו של בייסקי לנושא, שלא ראתה בסיכון נפש סעיף הכרחי כאשר מדובר בהצלה של יהודים רבים בידי דיפלומטים ואנשי ממשל.

לא רק דיפלומטים ואנשי ממשל העלו בדיוני הוועדה שאלות על ההשלכות הפוליטיות של ההוקרה, אלא גם פעולות ההצלה של כנסיות ואנשי

---

²⁶ פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 11.12.1975, עמ' 8, ארכיון המדינה, חצ – 5848 / 4.

²⁷ שם, עמ' 9.

²⁸ שם, עמ' 11.

²⁹ שם, עמ' 14.

כנסייה. בדיון בוועדה ביולי 1975 עלתה השאלה של פעולות הצלה של אנשי כנסייה אוקראינים, ובפרט פעולותיו של אב המנזר קלימנטי שפטיצקי (Clement Sheptytsky) שהחביא יהודים. בדיון ציין הרב כהנא את הקושי להכיר במצילים אוקראינים באופן כללי, וטען כי "האוקראינים היו רוצחים בדם קר וייתכן מאוד וקיימת איזה שהיא שיטה מצידם לטהר אותם על ידי מספר של כמה מאות יהודים שהצילו".³⁰ בדיוני עבר הסכימו חברי הוועדה כי שפטיצקי ראוי להוקרה כחסיד אומות עולם, אך מכיוון שנפטר בשנת 1951, הביעו חשש כי הענקת התואר תתפרש כהענקת תואר לכנסייה שלו, וצינו כי "הדבר היה מתקבל בציבוריות היהודית קשה. לכן הוחלט אז להשאיר בינתיים את התיק ללא החלטה. רק מסיבה זאת".³¹ שפטיצקי קיבל לבסוף את התואר, אך רק בשנת 1995.

בעניינו של הארכיבשוף של לבוב אנדריי שפטיצקי (Andrey Sheptytsky), אחיו של קלימנטי, שתמך בכיבוש הגרמני של אוקראינה אך הפיץ איגרת הקוראת לסייע ליהודים ולהפסיק את רציחתם, אמר כהנא כי יש "להתייעץ עם משרד החוץ שלנו. אני חושב שכל החלטה בעניינו תהיה החלטה שיהיו לה השלכות פוליטיות".³² נציג משרד החוץ יובל אמר כך על הסוגיה: "[...] השלכות פוליטיות או ציבוריות בישראל. לפני שמדברים על האספקט הפוליטי, כאשר אומרים 'אוקראינים' בזמן המלחמה זה איזה מושג. אם אנחנו רוצים לתקן אותו, אינני יודע אם זו דווקא המטרה".³³ מעניין כי במקרה כזה החשש היה דו-כיווני: לא רק חשש מהכרה בכנסייה האוקראינית כמצילת יהודים, דבר שנתפס כבעייתי בשלב זה, אלא גם חשש מביקורת מצד קהילות וארגונים יהודיים בישראל או מחוצה לה. דיון זה השתלב בפולמוס רחב יותר לגבי יחסי ישראל-אוקראינה בשנות השבעים, שכלל ביקורת של אזרחים אוקראינים על אודות היחס שאוקראינה זכתה לו בדעת הקהל בישראל, בשעה שהתקיימו יחסים עם גרמניה המערבית. כנגד הביקורת הישראלית על אוקראינה הם ביקשו להציב דמויות כגון האחים שפטיצקי ואת מעשי ההצלה שלהם (כנען, 1979).

מקרה מעניין אחר היה שאלת ההכרה בתעשיין הגרמני ברטהולד בייץ (Berthold Beitz), שהיה אחראי על שדות נפט באוקראינה בזמן המלחמה

---

³⁰ פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 15.7.1975, עמ' 6, ארכיון המדינה, חצ – 5848 / 4.

³¹ שם, עמ' 7.

³² שם.

³³ שם, עמ' 8.

ומנכ"ל מפעלי קרופ וראש קרן קרופ לאחר המלחמה. בייץ הציל מאות יהודים באמצעות הנפקת אישורי עבודה מזויפים מתוקף תפקידו והחבאת יהודים בביתו. בדיון הראשון בעניינו ביד ושם הוחלט שלא להעניק לו את התואר מכיוון שהיו שהאשימו אותו כי קיבל תמורה להצלה.³⁴ בשנת 1973 עלתה שנית שאלת ההכרה בו, בעקבות עדויות חדשות שלפיהן לא קיבל את המתנה כשוחד אלא כאות הוקרה לבקשת הניצולים.³⁵ עם זאת, טיעון נוסף נגד ההכרה בבייץ היה השתתפותו כעד הגנה במשפטו של איש גסטפו.³⁶

במהלך הדיון על אודותיו אמר ברונובסקי כך:

ברטהולד בייץ ממלא תפקידים כיו"ר מועצת המנהלים של מפעלי קרופ. לא רק אשר בן-נתן [שגריר ישראל הראשון במערב גרמניה ושגריר ישראל בצרפת דאז] היה מעוניין, גם משרד החוץ. יש לנו מספר מכתבים לא קטן, גם מנחום גולדמן [נשיא הקונגרס היהודי העולמי בשנים 1949-1977, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית בשנים 1956-1968]. אני מתעלם מכל הבקשות.³⁷

לאחר מכן פירט ברונובסקי, בהתאם לעדויות, כיצד הציל בייץ יהודים ללא תמורה וכיצד השתמש בקשריו עם איש הגסטפו שלטובתו העיד כדי להציל יהודים.³⁸ יובל, שתמך בהענקת התואר לבייץ, אמר:

היה לי קשה להגיע למסקנות אלה דווקא בגלל מכתבו של ד"ר גולדמן ודווקא בגלל מכתב עמיתי אשר בן-נתן. העובדה שזה משרת אינטרסים שוטפים, איננה צריכה להשפיע עלינו גם לשלילה. לכן אני רוצה להצטרף לדעה שנתעלם מהמלצות האלה [...] יש לנו עוד תיקים שיש בהם לחץ [...] גם לזה לא צריך להיכנע.³⁹

---

³⁴ פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 3.10.1973, עמ' 6, ארכיון המדינה, חצ – 5249 / 2.

³⁵ שם.

³⁶ שם, עמ' 8.

³⁷ שם.

³⁸ שם, עמ' 8-11.

³⁹ שם, עמ' 14.

לבסוף הוחלט להעניק את התואר לבייץ ברוב של שישה נגד אחד.⁴⁰

המקרים שהוצגו כאן הם קמצוץ זעיר מסך המקרים שהוועדה דנה בהם, אך הם ממחישים את המודעות הרבה שהייתה לחברי הוועדה להשלכות הפוליטיות והמדיניות של החלטותיהם. ניתן להעריך כי יכולתה של הוועדה להעיד על עצמה כא-פוליטית ולהתקיים ככזו, אף שהפוליטיקה ריחפה תמיד מעליה וחדרה לדיוניה, סייעה להפוך את התואר חסיד אומות עולם לתואר יוקרתי. דעת הקהל העולמית, הדיפלומטיה הישראלית והפחד מיצירת שערוריות הקשורות בתואר חסידי אומות העולם עמדו תמיד ברקע של דיוני הוועדה. חבריה לא היו זקוקים לגורמים חיצוניים שיעירו להם מתי מדובר בתיק מורכב שעשוי למשוך תשומת לב שלילית אם ייענה בחיוב, או מתי הכרה עשויה לסייע למדינת ישראל. הם היו מודעים ליחס של התקשורת בישראל ובעולם לחסידי אומות עולם, ובוודאי שניציגי משרד החוץ ידעו באילו תיקים עשויה להיות רגישות מיוחדת.

אין להוציא מכלל אפשרות כי הרטוריקה של חברי הוועדה וראשיה, שהדגישה שוב ושוב כי הוועדה אינה פוליטית, נועדה לעיתים דווקא כדי להסוות את הרגעים שבהם הושפעה מתכתיבים פוליטיים. באחד מדיוני הוועדה הרבים שעסקו בהוקרת מצילים שלא סיכנו את נפשם אמר חטר-ישי: "אמנם היו לנו כמה מקרים שהענקנו תואר של חסיד אומות העולם, אם משיקול פוליטי או אחר, כאשר הבעיה של סיכון עצמו לא תמיד הייתה מוגדרת כל כך".⁴¹ הוזה אומר, ההכרעה להעניק את התואר לאדם שלא סיכן את נפשו לא הייתה קשורה רק לפרשנותו של בייסקי, שלפיה מי שהצילו רבים זכאים לתואר במרבית המקרים. אמירתו של חטר-ישי מאששת את האפשרות כי הענקת התואר לדיפלומטים ולאנשי ממשל נועדה במקרים רבים לחזק את יחסי החוץ של מדינת ישראל עם מדינותיהם, וכי גורמים חיצוניים לוועדה, כגון משרד החוץ, עודדו את חבריה להגמיש את החלטותיהם. אין משתמע מכך שהוועדה פעלה כגורם שמשרת את משרד החוץ או גורמים מדיניים אחרים, אלא שסוגיות פוליטיות ומדיניות ריחפו מעל החלטותיה וייתכן שהיטו את החלטתה במקרים מסוימים. על הצלחתה של הוועדה להלך על החבל הדק שבין הפוליטיות לבין הא-פוליטיות, בקיומה הן כגורם מדיני ישראלי והן כגורם עצמאי לגמרי, מעידה קבלתה הרחבה ברחבי העולם.

---

⁴⁰ שם, עמ' 16.

⁴¹ פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 27.2.1973, עמ' 4, ארכיון המדינה, חצ – 5248 / 17.

הפוליטיות של התואר לא הייתה מוגבלת כמובן לפעילות הוועדה, אלא לאופן שבו נתפס התואר באופן כללי. בדיון שעסק בהענקת התואר לארגוני מחתרת ולא ליחידים אמר בייסקי: "עד היום, אינני זוכר שבועדה זו הוחלט על הענקת תואר, לגוף שלם. אם ניטע עץ לכבוד מחתרת הולנד - אני מניח שזו הייתה החלטה פוליטית של יד ושם ומשרד החוץ, וכאשר החליטו, לקרוא כיכר דניה - זה היה אקט פוליטי".⁴² אם כן, השימוש בתואר לא היה מוגבל להחלטות הוועדה בלבד, אלא גם לגורמים חיצוניים לה שיכלו לעשות שימוש ביוקרתה של הוועדה. בדיון אחר שבו הוזכרה ההוקרה של המחתרת הדנית כולה היה אף בלבול מסוים בין חבריה בשאלה אם נטיעת העץ על שם המחתרת נבעה מהחלטת הוועדה, ובייסקי קבע שלא כך היא.⁴³

ייתכן שאפשר להבין את פעילות הוועדה ודיוניה מתוך הדינמיקה שבין האידיאולוגיה שלה פנימה לבין שיקולים פוליטיים. לחברי הוועדה היו שלל הנחות אידיאולוגיות הקשורות לחסידי אומות עולם, הנחות שנדונו שוב ושוב ולא זכו בהכרח להסכמה של כלל חבריה. הנחה אידיאולוגית כזו יכולה להיות למשל תפיסתו של בייסקי בנוגע לדיפלומטים ואנשי ממשל, שאמנם לא סיכנו את חייהם כפי שדורש החוק אך הצילו רבבות יהודים במעשהם. הנחה זו אמנם אותגרה לעיתים, אך בדרך כלל זכתה לקונצנזוס כשחברי הוועדה ניגשו להצביע. כאשר אינטרס פוליטי מידי נכנס לתמונה, למשל הענקת התואר לאיש ממשל מכהן או לדיפלומט בתקווה שהדבר יסייע למדיניות החוץ הישראלית, השאלה הייתה כיצד סיפורו מתאים לאידיאולוגיה הקיימת. האידיאולוגיה הפנימית אפשרה מרחב תמרון להכרעות פוליטיות, בתנאי שעמדו בקווים הכלליים שהותוו על ידי החלטות ודיונים קודמים של הוועדה.

אי-אפשר להביט בוועדה אך ורק מתוך דיוניה פנימה, אלא יש לבחון גם את הגורמים החיצוניים לה שעיעם באה במגע ישיר וקבוע. משרד החוץ והנציגים הדיפלומטיים של מדינת ישראל בעולם היו הגורם המרכזי שבא במגע עם יד ושם ועם נציגי הוועדה בנוגע לחסידי אומות העולם, הן מסיבות טכניות והן מסיבות פוליטיות-מדיניות. הדינמיקה שנוצרה בין הגופים היא שקבעה במידה רבה כיצד נתפס התואר בעולם, ואיזה תפקיד היה לו ביחסי החוץ של מדינת ישראל.

---

⁴² פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 3.5.1973, עמ' 6, ארכיון המדינה, חצ - 5248 / 17.

⁴³ פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 28.11.1976, עמ' 7, ארכיון המדינה, חצ - 5771 / 3.

ג. מעורבות משרד החוץ לאחר הקמת הוועדה

הקמת הוועדה ותחילת עבודתה השיטתית חייבו את משרד החוץ ואת נציגויות ישראל בעולם לקחת חלק במפעל ההוקרה, למשל בטקסים ובפעולה הטכנית של העברת המדליות והתעודות אל מקבלי התואר. לעיתים השתתף משרד החוץ באופן פעיל יותר בסוגיות הקשורות לחסידי אומות עולם, ולא היה שחקן פסיבי בלבד.

רק בשנת 1969, שש שנים אחרי הקמת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, הצטרפו באופן רשמי נציגים ממשרד החוץ אל שורותיה. בישיבת הנהלת יד ושם בפברואר של אותה שנה ביקש יושב ראש יד ושם כתריאל כץ מחברי ההנהלה לאשר את צירופם לוועדה של שני אנשים ממשרד החוץ: שמואל בנצור, המפקח הכללי במשרד החוץ דאז ולשעבר שגריר ישראל בשווייץ, והרב שמואל קפל, לשעבר נציג ישראל ביוון. ההנהלה אישרה את צירופם ללא התנגדות.⁴⁴ חשוב לציין כי לפי הפרוטוקולים מדיוני הוועדה באותה התקופה, הרב שמואל קפל ככל הנראה לא השתתף לבסוף בדיוני הוועדה. בנצור, לעומת זאת, השתתף בדיוני הוועדה עד שנת 1972, אז הוחלף על ידי משה יובל, שכיהן כיועץ מדיני במשרד החוץ.⁴⁵ הן בנצור והן יובל לא ציינו בדרך כלל בדיוני הוועדה את היותם אנשי משרד החוץ או את החשיבות של שמירה על אינטרסים מדיניים ישראלים, אך עצם נוכחותם בדיונים סימן לכל המעורבים את חשיבות הדבר.

1. החשיבות הדיפלומטית של טקסי ההוקרה

כאמור, אחת המשימות שהוטלו על משרד החוץ הייתה הענקת תעודות ההוקרה לחסידי אומות העולם לאחר שהוועדה אישרה זאת. אנשי משרד החוץ במדינות הרלוונטיות דיווחו על הטקסים ליושב ראש הוועדה והדגישו את חשיבותם. הניסוח השכיח ביותר היה "הדבר זכה לפרסום רחב בעיתונות וברדיו", ודווח בפירוט על נציגי העיתונות, הצלמים והמכובדים השונים שהגיעו לטקס.⁴⁶ בדרך כלל צורפו לדיווח מבחר קטעים מהעיתונות המקומית שסיקרה

⁴⁴ פרוטוקול מישיבת הנהלת יד ושם, 11.2.1969, עמ' 2–3, ארכיון יד ושם, AM1 / 366.

⁴⁵ פרוטוקול מישיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 8.3.1972, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ – 5248 / 17.

⁴⁶ ראו למשל מכתב מאת תחיה ניר אל משה לנדוי, 14.1.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

את האירוע.⁴⁷ הסיקור בעיתונות הזרה היה נרחב יותר מהדיווחים בעיתונות בישראל, שהיו נדירים ולא התייחסו לכל טקס הענקה שהתקיים. למשל, כאשר מצילים ביקשו לקבל עותקים של כתבות בעיתונים ישראליים שדיווחו על ההענקה, אשת משרד החוץ בבון חוה ביתן ציינה באכזבה כי "האמת המרה (או המציאות האכזרית) היא שבשלב זה הטקסים האלה שוב אינם newsworthy".⁴⁸

בחלק מהמקרים נבע הפרסום הרב שהטקסים זכו לו בתקשורת הזרה מיוזמה ישראלית, ובמקרים אחרים - מיוזמות מקומיות. משרד החוץ ככל הנראה יזם את הכיסוי התקשורתי כאשר ארגן טקסים למספר רב של מצילים, ואפשר לשער שבמקרים מסוימים הייתה העדפה להעניק לכמה שיותר מצילים את ההוקרה בבת אחת, מסיבות לוגיסטיות אך גם בשל ההד שהאירוע יקבל.⁴⁹ הטקסים הושפעו גם מאירועים פוליטיים שונים בארצות שבהן הוענקו תעודות ההוקרה. לראיה, טקס הענקה לשבעה מצילים שהיה אמור להתקיים באתונה נדחה על ידי משרד החוץ מבלי שייקבע לו מועד חדש בגלל היסוסי ממשלת יוון להעמיד למשפט את המחבלים שתקפו מטוס אל על בדצמבר 1968.⁵⁰ לאחר בקשה של הקהילה היהודית ביוון לקיים את הטקס בהקדם לאור גילם המבוגר של המצילים, התקבל אישור לקיים את הטקס.⁵¹

נציגויות ישראל שארגנו את הטקסים השקיעו מחשבה באופי הטקס, במיקומו ובמועד שלו כדי לייצר את התנאים המתאימים למשיכת תשומת הלב של הציבור במדינות השונות. הטקסים התקיימו באופן תדיר לצידם של אירועים אחרים הקשורים למדינת ישראל. למשל, טקסים התקיימו באירוע לציון 23 שנים להקמת מדינת ישראל,⁵² ובעצרת הזדהות של האגודה לידידות צרפת-ישראל לפני הרצאה על מלחמת יום הכיפורים.⁵³ כמו כן, היו טקסים שבהם המעמד נוצל כדי לאסוף תרומות לקהילות היהודיות המקומיות.⁵⁴ כאשר דיווח על כך הקונסול הכללי במרסיי במהלך שנות השבעים, אברהם

⁴⁷ מכתב מאת ז. ש"ץ אל משה לנדוי, 21.1.1970, ארכיון המדינה, חצ - 4464 / 14.

⁴⁸ מכתב מאת חוה ביתן אל שגריר ישראל בווינה, 12.2.1970, ארכיון המדינה, חצ - 4464 / 14.

⁴⁹ מכתב מאת יהושע טריגור אל יד ושם, 15.2.1971, ארכיון המדינה, חצ - 4464 / 14.

⁵⁰ מכתב מאת י. כרוז אל מוזת"ים, 7.5.1970, ארכיון המדינה, חצ - 4464 / 14.

⁵¹ מכתב מאת יעל ורד אל שגרירות ישראל באתונה, 10.5.1970, ארכיון המדינה, חצ - 4464 / 14.

⁵² מכתב מאת אברהם גלעדי אל דוניה רוזן, 8.6.1971, ארכיון המדינה, חצ - 4464 / 14.

⁵³ מכתב מאת אברהם גלעדי אל דוניה רוזן, 14.3.1974, ארכיון המדינה, חצ - 5848 / 1.

⁵⁴ פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 22.6.1971, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ - 5848 / 1.

גלעדי, הוא נהג לחתום את הדיווח במשפט "ודאי תסכימו כי קשה לדמות מעמד מתאים יותר להעלאת זכרם של כל אותם האלמונים שאזרו עוז נגד השלטון הנאצי והצילו את כבוד האנושות".⁵⁵ גם למיקום הטקס הוקדשה מחשבה. הקונסול הכללי בצרפת בשנת 1975 כתב על טקס שהתקיים בעיירה קטנה במדינה כי "העובדה שאות ההוקרה על הצלת יהודים ניתן במקום מגוריו של האיש שזכה לו הוסיפה לו יוקרה ומעמד והיה בכך משום הד חיובי בהרבה, נדמה לי, מאשר לו היה ניתן לו כאן בפאריס ולא בעיירה הקטנה שבלבה של צרפת".⁵⁶ אך טקס זה זכה גם לתהודה שלילית במקצת, מכיוון שחבר מועצת העיר מהמפלגה הקומוניסטית סירב להשתתף בו בגלל "האופי הציוני" שלו.⁵⁷

גם חברי הוועדה עצמם הכירו בחשיבות הפרסום של הטקסים, ופתחו לרוב את הישיבות בדיווח על הטקסים שהתקיימו מאז הישיבה הקודמת. על טקס גדול שהתקיים בהולנד בראשות שר החוץ יגאל אלון אמר יו"ר הוועדה בייסקי: "הדבר היה מבחינת [...] מאורע בהולנד. שר החוץ ניצל הזדמנות זו לבמה הסברתית רצינית".⁵⁸ חברי הוועדה ונציגי משרד החוץ היו מודעים לחשיבות הפוליטית של טקסי ההענקה ולתדמית שלהם בעולם - הן לצדדים החיוביים של הטקסים והן לצדדים השליליים. באפריל 1971 החזיר חסיד אומות עולם הולנדי בשם פיט נאק (Piet Nak) את תעודת ההוקרה שלו. הוא עשה זאת מכיוון שהשתייך לקבוצה בשם "פלסטינה קומיטי" שביקרה את היחס של מדינת ישראל לפלסטינים. איש משרד החוץ בהולנד כתב כך:

זה שנים אחדות האיש אינו נמנה עם ידידיו [...] כעת, עם הוודע דבר הפגנת הנשים היהודיות מול שגרירות בריה"מ, החזיר הנ"ל את התעודה והאות שקיבל [...] האיש רודף פרסומת, אך הרבה פרסום לא השיג במעשה זה, שכמעט ואין ספק שעשה בהמלצת המפלגה הקומוניסטית ו/או שגרירות בריה"מ.⁵⁹

⁵⁵ מכתב מאת אברהם גלעדי אל דוניה רוזן, 14.3.1974, ארכיון המדינה, חצ – 5848 / 1.

⁵⁶ מכתב מאת אריה לפיד אל יד ושם, 7.4.1975, חצ – 5848 / 1.

⁵⁷ שם.

⁵⁸ פרוטוקול מיישיבת הוועדה לחסידי אומות העולם, 11.12.1975, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ – 5848 / 4.

⁵⁹ מכתב מאת יהושע טריגור אל מחלקת אירופה במשרד החוץ, 23.4.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

חבר הוועדה השופט שלום קסאן⁶⁰ אמר על כך: "זה איננו פוסל את הממצאים שאנחנו מצאנו", ו"ר הוועדה השופט בייסקי הסכים עימו. אך חבר הוועדה אנשל רייס אמר: "אינני יכול לעבור לסדר היום כשזורקים לנו בחזרה. אני חושב שאנחנו צריכים להסיק במקרה זה מסקנות [...] יכול להיות שיש מקום לקבוע איזו שהיא פרוצדורה [...] כפי שאמרת, בצדק, עדיין מתן מדליה עושה רושם בעולם". חבר הוועדה שמחה רותם אמר: "אני תומך בהצעתו של מר רייס, נבדוק את עצמנו. נבדוק את התיק מחדש. נראה על סמך איזה חומר הסתמכנו. אחר שיתברר לנו מה קרה, אולי כדאי להקדיש לעניין זה זמן באחת הישיבות הקרובות".⁶¹

אם כן, הטקסים היו במידה לא מועטה רגע בעל משמעות מדינית-פוליטית ליחסי החוץ של מדינת ישראל. אל הטקס הגיעו לא רק המצילים ומשפחותיהם, אלא גם הסגל הדיפלומטי הישראלי והמקומי של אותה המדינה,⁶² שרים,⁶³ חברי פרלמנט וראשי פרלמנט,⁶⁴ ראשי קהילות ועיריות,⁶⁵ אנשי דת בכירים⁶⁶ וכדומה. בכך הטקס הפך לרגע שבו מדינת ישראל והמדינה המארכת מחדשות את הברית הדיפלומטית ביניהן על אף זיכרון השואה, אך על הרקע של נקודות האור ולא של החושך. לדוגמה, כך דיווח שמעון אבימור, הקונסול הכללי במרסיי בשנת 1977, על טקס שנערך בצרפת:

בנאום שלי שתיבלתי בפסוקים גם בעברית מתהילים, רמזתי גם לאדישות ומניעים של *Raison d'Etat* שהם עלולים להוביל מחדש לשואה, והכל הובן היטב, נוכחתי לדעת שלא מעט נשים מחו דמעות מעיניהן. ראש העיר הבין את הרמז ונאם נאום פרו-יהודי ופרו-ציוני נלהב ופלט שגם בקרב

---

⁶⁰ שלום קסאן (1901–1982) היה אחד מששת השופטים המחזויים הראשונים שמונו במדינת ישראל עם הקמתה. במקביל לעבודתו כשופט היה פעיל בעניינים ציבוריים שונים, והיה ממתנדבי המועצה הציבורית של יד ושם וחבר הנהלה בשנים 1954–1969.

⁶¹ פרוטוקול מישיבת הוועדה לציון חסידי אומות העולם, 25.5.1971, עמ' 1–2, ארכיון המדינה, חצ – 14 / 4464.

⁶² ראו למשל מכתב שגרירות ישראל באתונה אל משרד החוץ, דצמבר 1968, ארכיון המדינה, חצ – 3905 / 8.

⁶³ ראו למשל מכתב שמעון אבימור אל משה בייסקי, 16.2.1977, ארכיון המדינה, חצ – 1 / 5771.

⁶⁴ ראו למשל מכתב שגריר ישראל בנורווגיה אל משה בייסקי, 1.11.1977, ארכיון המדינה, חצ – 5771 / 2.

⁶⁵ ראו למשל מכתב שמעון אבימור אל משה בייסקי, 16.2.1977, ארכיון המדינה, חצ – 1 / 5771.

⁶⁶ ראו למשל מכתב שגרירות ישראל באתונה אל משרד החוץ, דצמבר 1968, ארכיון המדינה, חצ – 3905 / 8.

הממשלה הוא מביע את רגשותיו הידידותיים לגבי ישראל. הוא דיבר בצורה תקיפה נגד הדיכוי של היהודים ברוסיה.⁶⁷

הטקסים לא התייחסו רק לעבר המשותף של הקהילות היהודיות והלא יהודיות על אדמת אירופה, אלא גם להווה ולעתיד המשותף.

הנציג הדיפלומטי הישראלי שעמד בראש הטקס ציין בדרך כלל את הקמת מדינת ישראל כלקח המשמעותי מהשואה, הזהיר מהסכנה של עליית גורמים אנטישמיים וניאו-נאציים במדינות אירופה או במדינות ערביות, וציין את היותם של חסידי אומות העולם דוגמה מייצגת של עמם, שמעשיהם מאפשרים לקיים את הקשר בין מדינת ישראל לבין המדינות האירופיות. כפי שהגדיר זאת גרשון זהר, המזכיר השני בשגרירות ישראל בהאג, בשנת 1981: "טקס זה מהווה אחת מנקודות השיא בפעילותנו הציבורית וחסידי אומות העולם ההולנדיים בייצגם את הרובד האותנטי והשורשי בחברה ההולנדית, מהווים דווקא היום תזכורת נוספת לציבור כולו בדבר משמעות עלייתו של גל האנטישמיות והגזענות".⁶⁸ הטקסים בכללותם הדגישו את הממד הסמלי של חסידי אומות העולם. חסידי אומות העולם נתפסו כגשר שמאפשר למדינת ישראל לקיים קשרים דיפלומטיים וחיים לצידין של המדינות האירופיות, על אף אירועי השואה.

כאמור, הפן הפומבי של הוקרת חסידי אומות העולם נוהל על ידי הדיפלומטים של משרד החוץ ובהובלתם. נציגי משרד החוץ בעולם שימשו אפוא בעיקר כמוציאים לפועל של הטקסים וניתן להם חופש מוגבל בלבד בניהול הטקס ובקביעת אופיו. הם היו פסיביים למדי בקבלת האותות, ואף התלוננו תדיר כי המצילים או התקשורת המקומית יודעים על ההוקרה לפנייהם.⁶⁹ ההחלטות החשובות שהנציגויות החליטו היו קשורות במועד הטקסים, בתכנים חיצוניים שחוברו לטקסים - כגון הקרנת סרטים או התרמת כספים - ובנאומים שנישאו. העובדה שיכלו לקבל החלטות עצמאיות בנושא הובילה למשל לכך שבצרפת היה נהוג לערוך כמה טקסי הוקרה בשנה למספר מועט של מצילים, ואילו בהולנד התפתחה מסורת של טקס הוקרה אחד גדול לעשרות מצילים פעם בשנה. אך ההחלטות הללו נבעו בעיקר מסיבות

⁶⁷ מכתב שמעון אבימור אל משה בייסקי, 16.2.1977, ארכיון המדינה, חצ - 5771 / 1.

⁶⁸ מכתב גרשון זהר אל יצחק ארד, 2.1.1981, ארכיון המדינה, חצ - 10213 / 13.

⁶⁹ ראו למשל מכתב יעקב הס אל חוה ביתן, 6.12.1978, ארכיון המדינה, חצ - 10227 / 7.

לוגיסטיות ומכורח המציאות, שכן הוועדה אישרה בשנים הללו את ההוקרה של עשרות מצילים הולנדים מדי שנה, ואילו רק צרפתים מעטים זכו להוקרה (Gensburger, 2012: 156). עם זאת, אין זה אומר שנציגים שונים של משרד החוץ לא ניסו להשפיע ולדחוף להענקת התואר לאישים מסוימים, שלדידם הוקרתם תסייע לאינטרסים של מדינת ישראל.

2. פרשיית דוקוויץ

אחת הפרשיות המסקרנות ביותר הקשורות למעורבות משרד החוץ בנושא חסידי אומות עולם היא הענקת התואר לגאורג פרדיננד דוקוויץ (George Ferdinand Duckwitz). דוקוויץ כיהן בזמן הכיבוש הנאצי של דנמרק כנספח לענייני ספנות בצירות הגרמנית. לאחר שהובא לידיעתו כי יהודי דנמרק יישלחו להשמדה, פנה לראש ממשלת דנמרק והעביר לו את המידע. ראש ממשלת דנמרק פנה לנשיא הקהילה היהודית ומסר לו את המידע על התוכנית. בכך תרם דוקוויץ תרומה מכרעת למבצע להצלת יהודי דנמרק. לאחר המלחמה כיהן דוקוויץ בשלל תפקידים בשירות החוץ של גרמניה המערבית, בין השאר כשגריר בדנמרק. בשנת 1966 כיהן דוקוויץ כמזכיר המדינה במשרד החוץ של מערב גרמניה, תחת שר החוץ וילי ברנדט (Willy Brandt). בשנת 1971, כאשר קיבל דוקוויץ את התואר חסיד אומות עולם, לא הייתה הסכמה כי הוא אכן ראוי לתואר.

הפרשייה החלה יותר משנה לפני שקיבל דוקוויץ את התואר. מי שיזמה את הענקת התואר הייתה חוה ביתן, יועצת בנציגות ישראל בבון. במרץ 1970 היא שלחה מכתב לציר ישראל בבון, אבנר אידן,⁷⁰ המתאר את תחילת המאמצים בנושא. היא כתבה כי שוחחה על כך עם מנהלת מדור חסידי אומות עולם ביד ושם, דוניה רוזן, שסיפרה לה כי כבר היו בעבר בקשות להעניק את התואר לדוקוויץ על סמך ידיעות בעיתונים על מעשיו, אך שאלה לא הספיקו כדי לשמש בסיס להענקתו. פנייה קודמת ליו"ר אגודת ישראל-דניה אף היא לא הובילה לתהליך הענקת התואר. יתרה מזאת, מה שככל הנראה מנע יותר מכול את הענקת התואר לדוקוויץ היה הסתייגותה של ההיסטוריונית לני יחיל,⁷¹

⁷⁰ אבנר אידן (1921–2004) היה מבכירי המוסד בשנות החמישים והשישים. בשנת 1966 הצטרף למשרד החוץ וכיהן בשורת תפקידים, ביניהם ציר מדיני בשגרירות ישראל בבון שבגרמניה, סגנו של יצחק רבין בשגרירות ישראל בוויינגטון ושגריר ישראל בשוודיה.

⁷¹ לני יחיל (1912–2007) הייתה אחת מחוקרות השואה החשובות ביותר במדינת ישראל. ספרה **השואה: גורל יהודי אירופה, 1932–1945**, שפורסם בשנת 1987, היה אחד מהספרים הראשונים שנכתבו במקור

שחקרה את הצלת יהדות דנמרק בזמן מלחמת העולם השנייה, מהענקת התואר לדיפלומט גרמני. ביתן סיכמה את מכתבה בכך שהבעיה המרכזית היא שעד היום לא פנה אף אדם מהקהילה היהודית בקופנהגן, מארגון לוחמי המחתרת הדנית או מהניצולים הדנים אל יד ושם בהמלצה להכירו כחסיד אומות עולם. היא כתבה לציר בבון: "אם אתה רוצה ויכול להניע מישהו מהם לנקיטת יוזמה בנדון, אדרבא!"⁷²

אסתר הרליץ, שגרירת ישראל בדנמרק, הצטרפה ליוזמה להענקת התואר לדוקוויץ והחלה במאמצים פעילים להבאת עדויות ליד ושם בנושא.⁷³ היא כתבה לביתן כי תיק דוקוויץ נמצא בטיפול מזורז ביד ושם, וכי דאגה למכתב בנושא מיו"ר ארגון ותיקי המחתרת הדנית. הרליץ קיוותה לסיים את תהליך ההכרה בדוקוויץ עד אוקטובר 1970, מפני שבמועד זה היה אמור להיחנך בירושלים בית ספר על שם דנמרק, והיא רצתה להזמין את דוקוויץ לטקס הפתיחה שלו.⁷⁴ כמה שבועות לאחר מכן ענתה ביתן להרליץ כי המכתב מיו"ר ארגון ותיקי המחתרת עדיין לא הגיע ליד ושם, והביעה חשש כי לא יספיקו לאשר את התואר עד חנוכת בית הספר.⁷⁵

הפרשייה הסתבכה באוגוסט 1970 וכמעט הובילה לסיום מעורבותו של משרד החוץ בעניין. שגריר דנמרק בישראל סיגולד קריסטנסן, איש המפלגה הסוציאל-דמוקרטית, שמע על המאמצים להענקת התואר לדוקוויץ וסיפר להרליץ כי בדנמרק מתנגדים להענקת התואר לדוקוויץ בעיתוי זה. הוא הסביר כי קריסטיאן מדסן, איש המחתרת הדנית לשעבר ואיש משטרת הזרים באותה תקופה, היה אמור להכין חומר על דוקוויץ, אך התייעץ עם חבריו בהנהלת המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הדנית והם דיברו על כך עם קנצלר מערב גרמניה וילי ברנדט. הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים אמרו כביכול לדנים כי אינם מעוניינים להסב כרגע תשומת לב למעשיו של דוקוויץ בזמן המלחמה, מכיוון שהוא היה מזוהה באותה תקופה עם מדיניות המזרח של ברנדט, שספגה ביקורת רבה מהאופוזיציה במערב גרמניה. בעקבות כך ביקש יו"ר ארגון ותיקי המחתרת הדנית, שהיה אמור להמליץ על דוקוויץ, לסגת מהעניין. הרליץ כתבה

בעברית ותיארו את אירועי השואה. היא הייתה נשואה לחיים יחיל (1905–1974), ממקימי משרד החוץ בעשורים הראשונים של מדינת ישראל. לפני הקמת המדינה כיהן יחיל כשליח הסוכנות היהודית לגרמניה וסייע בטיפול בניצולי השואה. יחיל היה אחד מהנציגים הראשונים של משרד החוץ ביד ושם עם הקמתו בשנת 1953.

⁷² מכתב חוה ביתן אל הציר בבון, 26.3.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁷³ מכתב חוה ביתן אל אסתר הרליץ, 1.5.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁷⁴ מכתב אסתר הרליץ אל חוה ביתן, 3.7.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁷⁵ מכתב חוה ביתן אל אסתר הרליץ, 30.7.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

”אני מניחה כי אין רצוי לצאת למאבק נגד מפלגת השלטון בגרמניה בעניין זה, שאינו חיוני לנו.”⁷⁶

סיפור זה התגלה במהרה כבדיה שבדה השגריר הדני קריסטנסן. השגריר ככל הנראה ניסה לטרפד את הענקת התואר לדוקוויץ מכיוון ששמע כי עומד לצאת לאור בדנמרק ספר על הכיבוש הנאצי של דנמרק, שינסה להוכיח כי דוקוויץ היה ועודנו נאצי, וכי לא סייע להצלת היהודים מתוך כוונה אמיתית לסייע. הוא חשש כי דוקוויץ יקבל את התואר במקביל לפרסום הספר שבו האשמות חריפות כלפיו, מה שיביך את כל המעורבים בעניין.⁷⁷

אף שטלטלה זו עברה בשלום, הפרשייה המשיכה להסתעף. במכתב של הציר הישראלי בבון אל חוה ביתן הוא הביע ספק בכך שדוקוויץ הוא הגיבור האמיתי של פרשת הצלת יהודי דנמרק. הוא העלה את הטענה כי דווקא האחראי עליו, ד”ר ורנר בסט, העביר את העברת המידע על התוכניות להשמדת יהודי דנמרק.⁷⁸ אך לאור הממצאים של יחיל בנושא (יחיל, 1967: 87–102) נעצר ניסיון הבירור בשאלה אם יש להכיר גם בבסט כחסיד אומות עולם.⁷⁹

על מכתביהם של הציר בבון ושל הרליץ השיבה ביתן להרליץ כי ”רצייתי רק להרגיעך שלפחות בשלב זה אין כל צורך לשתף את יד ושם’ במידע שבידינו. לא הם אשר יזמו העניין אלא השגרירות בבון ובעקבותיה אנחנו. ייתכן כמובן שהם מתפלאים שעד כה לא קיבלו את המכתב המובטח מדניה, אך כאמור – הדבר אינו ידוע להם”. היא הוסיפה גם כי שמעה שמכון ויצמן הזמין את דוקוויץ לארץ, ושתברר אם הסכים לכך,⁸⁰ ככל הנראה כדי לדעת אם בכך הרוויחו עוד זמן עד שיגיע ארצה וכדי לשלב את הגעתו במועד מאוחר יותר עם טקס הענקת. ביתן ביררה באופן דיסקרטי אם מכון ויצמן אכן הזמין את דוקוויץ וגילתה שהתשובה שלילית. נוסף על כך החליטה לשוחח עם יחיל על מנת לברר את התנגדותה להענקת התואר לדוקוויץ. היא כתבה על הגעתו העתידית של דוקוויץ ארצה כי ”צריך להיות ברור שבמקרה והאיש בכל זאת יגיע ארצה בחודשים הקרובים ולא יתנו לו לנטוע העץ המפורסם וכיוצא בזאת

⁷⁶ מכתב אסתר הרליץ אל חוה ביתן, 19.8.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁷⁷ מכתב אסתר הרליץ אל חוה ביתן, 31.8.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁷⁸ מכתב א. אידן אל חוה ביתן, 1.9.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁷⁹ מכתב משה לנדוי אל חוה ביתן, 7.10.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁸⁰ מכתב חוה ביתן אל אסתר הרליץ, 4.9.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

(וברור לי כרגע שלא יתנו לו) – העניין יהיה מאוד מאוד לא נעים ולכן הביקור עלול לצאת בהפסדו".⁸¹

ביתן נפגשה עם יחיל, שאמרה לה כי פנו אליה לראשונה כמה שנים לפני כן, ואז הסתייגה מהרעיון להעניק תואר חסיד אומות עולם לפקיד בכיר במשרד החוץ הגרמני. עם זאת, לקראת פרישתו של דוקוויץ לגמלאות כבר לא התנגדה להעניק לו את התואר. ביתן הדגישה כי למעורבותה של יחיל יכולה להיות השפעה מכרעת על ההחלטה להעניק לדוקוויץ את התואר.⁸² התפתחות נוספת הייתה בינואר 1971, כאשר קריסטיאן מדסן הסיר כל התנגדות להענקת התואר לדוקוויץ, לאחר שהסערה סביב הספר שהכיל האשמות חריפות נגד דוקוויץ שככה.⁸³ דוקוויץ הוזמן לבסוף בתחילת 1971 אל מכון ויצמן יחד עם אנשי כלכלה גרמנים בכירים, שהוזמנו ככל הנראה בעיקר על מנת לקיים פגישות עם בכירי הכלכלה הישראלית.⁸⁴

הציר הישראלי בבון כתב על כך לביתן כי ללא הענקת התואר באותה הזדמנות קשה להאמין כי דוקוויץ אכן יגיע ארצה. הוא תהה אם על מנת לזרז את הדיון על התואר בוועדה "צריך לרתום את כתריאל כץ למבצע או שמא כדאי שמישהוא ידבר אישית עם השופט לנדוי? אולי הגב' דוניה רוזן הנחמדה והחרוצה בכל זאת איננה מספיקה כדי להעביר דבר יוצא מן הכלל?".⁸⁵ על כך ביתן ענתה כי "אני מסכימה עמך בהחלט שמוטב שמישהו אחר, או נוסף לדוניה רוזן, ישוחח בנדון עם השופט לנדוי [...] נדמה לי (מבלי שבדקתי זאת) שאין כל קושי לרתום את כתריאל כץ למבצע".⁸⁶ בסופו של דבר אישרה הוועדה את הענקת התואר לדוקוויץ לאחר דיונים סוערים,⁸⁷ ימים ספורים לפני ביקורו בארץ,⁸⁸ וככל הנראה סייעו לכך מכתב מלני יחיל אל הוועדה⁸⁹ ותמיכתו של נשיא הקהילה היהודית בדנמרק.⁹⁰

⁸¹ מכתב חוה ביתן אל הציר בבון, 18.9.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁸² מכתב חוה ביתן אל הציר בבון, 27.11.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁸³ מכתב אסתר הרליץ אל חוה ביתן, 20.1.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁸⁴ הזמנת מכון ויצמן למדע לאנשי כלכלה גרמנים, 8.2.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁸⁵ מכתב הציר בבון אל חוה ביתן, 17.2.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁸⁶ מכתב חוה ביתן אל הציר בבון, 19.2.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁸⁷ מברק חוה ביתן אל הציר בבון, 23.3.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14. חברי הוועדה לא השתכנעו לגמרי ממכתבה של יחיל. פרוטוקול הדיון לא נמצא בארכיון המדינה בשלב זה.

⁸⁸ מברק חוה ביתן אל הציר בבון, 1.4.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁸⁹ מכתב חוה ביתן אל הציר בבון, 12.3.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

⁹⁰ מכתב חוה ביתן אל ש. ברמור, 26.3.1971, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 14.

פרשת דוקוויץ היא דוגמה למעורבות העצומה שיכלה להיות למשרד החוץ בנושא חסידי אומות העולם. הפרשה החלה ביוזמת אשת משרד החוץ חוה ביתן ונוהלה על ידה מהרגע הראשון. היא זו שדאגה להשגת כל ההמלצות והעדויות הנדרשות על מנת שדוקוויץ אכן יקבל את התואר. על מנת לנהל את "המבצע" נדרש שיתוף פעולה בין-מדינתי, בינה לבין השגרירה בדנמרק לבין הציר הישראלי בבון ונציגי יד ושם בארץ. הראשונים השקיעו בכך מאמצים וזמן על פני יותר משנה תוך ידיעה כי מדובר בפרשה יוצאת מן הכלל. הם ניהלו זאת באופן כמעט חשאי, תהו בכל עת מי הם האישים שעשויים לתרום להם יותר מכול לקידום היוזמה ולא חששו לפנות ישירות ליו"ר הוועדה או ליו"ר יד ושם לשם כך. נדמה כי דוקוויץ זכה שיוקדשו לעניינו מאמצים כאלה לא רק מכיוון שגילם סיפור ייחודי של פקיד גרמני שסייע ליהודים בזמן המשטר הנאצי, אלא גם כי כיהן בתפקיד בכיר בשירות החוץ הגרמני בסוף שנות השישים. ביתן, הרליץ ואבנר אידן הניחו כי דוקוויץ יבקר בארץ רק אם יגיע לקבל את התואר, ועשו כל מאמץ על מנת לדאוג שאכן כך יקרה. לבסוף, כשדוקוויץ הגיע, הגיעה עימו משלחת שלמה של בכירי הכלכלה הגרמנית. ניתן להניח כי ההגעה של דוקוויץ לא רק כאורח של מכון ויצמן אלא גם על מנת לקבל תואר של חסיד אומות עולם תרמה ליצירת אווירה חיובית סביב הביקור של כלל הפקידים הגרמנים בישראל, בתקופה קשה למדיניות החוץ הישראלית. בכך, להענקת התואר לא היו רק השלכות טקסיות או מוסריות, אלא גם ככל הנראה השלכות כלכליות ואף מדיניות.

על אף המעורבות הייחודית של אנשי משרד החוץ בקידומו של דוקוויץ בוועדה, קשה לקבוע שמדובר בהתערבות שחורגת מהכללים שהוועדה עצמה קבעה. הם אמנם עודדו ניצולים וראשי קהילות להעיד לטובת דוקוויץ, אך לא יכלו להכריחם לעשות זאת אם לא רצו והמלצתם בלבד לא הייתה מספקת. בשלב מסוים, ולאור הקשיים הרבים שיצרה מועמדתו, ביתן אף שקלה להפסיק את מאמציה בנושא, וכתבה להרליץ כי "אין לנו עניין מיוחד ללחום 'מלחמת דוקוויץ'. חשבנו שמגיע לו ולכן הצענו לפעול אך לא היינו רוצים בשום פנים ואופן לכפות העניין על מישהו".⁹¹ כמו כן, לולא הסכימה יחיל להעביר חוות דעת חיובית על דוקוויץ, סביר להניח שהוא לא היה מקבל את התואר. על העובדה שלא היה מדובר בכפיית דעתו של משרד החוץ על הוועדה מעיד יותר מכול היחס של בייסקי אל דוקוויץ וסיפורו. בכינוס הבינלאומי השני של חוקרי השואה בשנת 1974, שבו השתתפו יחיל ובייסקי, נזף האחרון ביחיל על שלא

⁹¹ מכתב חוה ביתן אל אסתר הרליץ, 14.8.1970, ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 13.

הזכירה את סיפורו של דוקוויץ בהרצאתה על הצלת יהודי דנמרק (גוטמן, 1976: 522). הוא סיכם ואמר על דוקוויץ כי "מקרהו של ד"ר דוקוויץ הוא אמנם שונה מהידועים לנו ביחס לחסידי אומות העולם שפעולתם התבטאה בהגשת עזרה ישירה ליחידים, והוא בא כמובן רק להדגיש כי בכל הנסיבות ניתן היה להציל, כשהייתה לכך הנכונות והיוזמה".⁹²

ד. סיכום

בישיבה של הוועדה לציון חסידי אומות עולם בדצמבר 1971 דנו חברי הוועדה בשאלה כיצד יש לתרגם לשפות אחרות את הביטוי "חסידי אומות עולם". הם הסכימו שאין צורך בתרגום מילולי של התואר, אלא בתרגום שישמור על משמעות הביטוי ועל התחושה שהוא מעורר. חבר הוועדה אריה באומינגר אמר לגבי הצירוף Righteous People of the Nations כי "הנומנקלטורה הזאת נתקבלה כמעט בכל העולם".⁹³ בישיבה אחרת כמה שנים לאחר מכן אמר בייסקי כך על הטקסים שבהם הוענק התואר: "הנה מסתבר שאנחנו אחד הגורמים המעטים המסוגל לקיים אירוע המרכז סביבו את כל שכבות האוכלוסייה. בארץ כמו הולנד וגם במדינות אחרות, כפי שאנחנו רואים את ההדים".⁹⁴

כשבייסקי אמר "אנחנו" התכוון אולי לחברי הוועדה והחלטותיה, אבל ייתכן שהיה צריך לומר "מדינת ישראל". היחס לתואר בדיוני הוועדה, טקסי ההוקרה במדינות השונות והיחס לתואר ברחבי העולם מעידים כי הוקרת חסידי אומות העולם לא הייתה אירוע שהתרחש בין יד ושם לבין מדינות העולם, אלא בין מדינת ישראל ובין. ההוקרה היא עסקת חבילה: מדינת ישראל כנציגת העם היהודי מסמנת ומעלה על נס את האישים שהצילו יהודים באחת התקופות האפלות בהיסטוריה, והמדינות מכירות בישראל בהווה. קבלת התואר היא קבלת המדינה. חברי הוועדה אמנם התעקשו על הא-פוליטיות שלה, אך הפוליטיות של יחסי החוץ של המדינה חדרה שוב ושוב לדיוניה. יש קו מחבר בין רגע כינון הוועדה במשפט אייכמן לבין התגבשותה לאורך השנים.

⁹² ארכיון המדינה, חצ – 4464 / 13, עמ' 524.

⁹³ פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 26.12.1971, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ – 5248 / 17.

⁹⁴ פרוטוקול משיבת הוועדה לציון חסידי אומות עולם, 19.12.1974, עמ' 1, ארכיון המדינה, חצ – 5848 / 3.

האסטרטגיה הגיאו-פוליטית המקורית של בן-גוריון, שביקשה שלא ליצור קרעים בין מדינת ישראל לבין מדינות אירופה לאור זיכרון השואה, נשארה. הוקרת "האורות מאופל" היא זו שאפשרה זאת.

את הפוליטיות של הוועדה ושל מעורבות משרד החוץ בהוקרה אין לראות כמובן כפוליטיות צינית, מובהקת וישירה. מדובר בפוליטיות סמויה, שעומדת ברקע הדברים. הוועדה יכלה לסרב לבקשות משרד החוץ ולפעמים אכן עשתה זאת. מעורבות המשרד לא הייתה כמעט בשום שלב קריטית בצורה יוצאת דופן להחלטותיה. הפוליטיות של התואר הייתה כפופה תמיד לאידיאולוגיה הפנימית של חברי הוועדה. זו באה לידי ביטוי בהבנה העמוקה של אנשי הוועדה היכן ראוי וכדאי להוקיר, לעיתים על אף הקושי, והיכן ההוקרה תעורר סערה גדולה מדי. הפוליטיות לא באה לידי ביטוי במדינת ישראל בלבד אלא גם מחוצה לה: טקסי ההוקרה היו ועודם אירועי מפתח במדינות שונות, שמאפשרים לחזק את הקשר בינן לבין מדינת ישראל אך גם להביע ביקורת עליה.

רשימת מקורות

- גוטמן, ישראל (עורך), 1976. **ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה: הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי השני של חוקרי שואה**, ירושלים: יד ושם.
- האוזנר, גדעון, 2011. **משפט אייכמן בירושלים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- יחיל, לני, 1967. **הצלת היהודים בדניה**, ירושלים: מאגנס.
- כנען, חביב, 1979. "האם נוצר סיכוי להתפייסות אוקראינית-יהודית?" **דבר**, 3.1.1979, עמ' 8.
- נסים, גבריאל, 2007. **בחסד עליון: משה בייסקי וחסידיו אומות העולם**, תל אביב: שוקן.
- פלדיאל, מרדכי, 1997. "חסידיו אומות העולם" - הראויים והזכאיים", **דפים לחקר תקופת השואה** יד: 246-201.
- , 1992. **כל המקיים נפש אחת: חסידי אומות העולם וייחודם**, ירושלים: יד ושם.
- קבלק, קובי, 2011. "ההנצחה שלפני ההנצחה: יד ושם וחסידיו אומות העולם, 1945-1963", **יד ושם: קובץ מחקרים** לט(1): 141-170.

Garai, George, 1976. *40 Years in Action: A Record of the World Jewish Congress, 1936-1976*, Geneva: World Jewish Congress.

Gensburger, Sarah, 2016. *National Policy, Global Memory: The Commemoration of the "Righteous" from Jerusalem to Paris, 1942-2007*, New York: Berghahn.

---, 2012. "From Jerusalem to Paris: The Institutionalization of the Category of 'Righteous of France'", *French Culture, Politics and Society* 30(2): 150-171.

Gilboa, Eytan, 2006. "Public Diplomacy: The Missing Component in Israel's Foreign Policy", *Israel Affairs* 12(4): 715-747.

Paldiel, Mordecai, 2007. *Diplomat Heroes of the Holocaust*, Hoboken, NJ: KTAV Publishing House.

Semelin, Jacques, Claire Andrieu and Sarah Gensburger (eds.), 2011. *Resisting Genocide: The Multiple Forms of Rescue*, London: Hurst & Company.

Stauber, Roni, 2003. "'Realpolitik' and the Burden of the Past: Israeli Diplomacy and the 'Other Germany'", *Israel Studies* 8(3): 100-122.

World Jewish Congress, 1948. *Unity in Dispersion: A History of the World Jewish Congress*, New York: Institute of Jewish Affairs of the World Jewish Congress.